

EL TREBALL DOMÈSTIC FEMENÍ A LA VALÈNCIA DELS SIS-CENTS. DE POLÒNIA SEU A LA CASA DE MOSSÉN AIERDI

Isabel Amparo Baixauli Juan

Resum: El present article pretén ser una aproximació al món del treball domèstic femení, en concret el sector de serventes menors d'edat, sense experiència laboral, molt nombrós i de molta demanda per tots els segments socials de la València dels sis-cents. Aquesta aproximació s'articula al voltant de l'anàlisi de la trajectòria laboral d'una serventa, i de les entrades i eixides de serventes a una casa concreta, així com la comparació d'unes i altres dades.

Paraules clau: Dona, treball, serventa, segle XVII, València

Abstract: This article approaches the world of feminine domestic work; the underage servant working in particular, without previous working experience. This group was highly numerous and demanded by all the social groups in 17th century Valencia. This approach focuses on the particular case of a woman servant work life, the coming in and out of different servants in a particular house and the comparison of both situations.

Key words: Woman, work, servant, 17th century, Valencia

LES famílies amb pocs recursos no ho tenen gens fàcil per a sobreviure a la crisi del segle XVII, quan la fam, la malaltia, els deutes i les males collites els assetgen i han d'alimentar les boques d'una nombrosa prole. Una solució és afermar les filles i els fills amb vuit, nou o deu anys en alguna casa amb més recursos del poble, com la del senyor, o de la ciutat, pràctica que es fa des de temps medievals.¹ Molts cops se'ls emporten a llunyanes ciutats més pròsperes amb el desig de trobar un futur millor. Són molts les i els joves que vénen a la ciutat de València dels sis-cents amb un únic objectiu: la recerca d'un futur millor. La ciutat esdevé un centre d'atracció per a joves que hi arriben amb la il·lusió d'un destí més afortunat gràcies al seu treball. València serà un dels nuclis urbans que atraurà un gran nombre de joves. El futur d'elles i ells no serà el mateix. Ells aprendran un ofici a casa del menestral on s'afermaran i d'aquesta manera encetaran, amb més o menys fortuna, la seua vida laboral. Del pas per la casa artesana, ells rebran

¹ Joaquim Aparici Martí: "Aprender un oficio y servir. Perspectivas laborales para los jóvenes del Alto Palancia en el siglo XV" en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, Castelló de la Plana, octubre-desembre, 1997, pp. 485-505.

uns pocs diners i uns coneixements d'ofici. L'aprenentatge inicial es reforçarà amb els anys d'oficial. Des del mateix si dels oficis, els mestres artesans regularan tot el procés d'aprenentatge fins a la consecució de la mestria.² En canvi, elles faran de domèstiques durant uns anys fins contraure matrimoni, veritable fi de la seua trajectòria laboral, fenomen encunyat per Laslett³ com "serventes de cicle vital". A més d'iniciar-se en les feines de casa, algunes podran rebre un aprenentatge en altres activitats, de tipus informal.⁴ Els guanys aconseguits com a criades s'afegiran al dot,⁵ que no seran únicament recursos materials sinó també vincles solidaris amb les famílies on han servit.⁶

Conèixer el món laboral femení a la València dels sis-cents esdevé un veritable trencaclosques pel seu caràcter informal. Un dels mercats laborals femenins que té major visibilitat és el de domèstiques. Al segle XVII València disposa d'una gran oferta de servei femení que s'adapta a la diversificada demanda—des d'ames fins criades, passant per dones de soldada, dames de cambra i estrat, dides—, sense oblidar esclaves que n'hi poden tenir. Malgrat l'existència d'un mercat diversificat de domèstiques, el que mourà un major nombre serà el d'adolescents que troba una àmplia demanda. Les menors són les serventes més barates del mercat per la seua manca d'experiència. Així moltes més famílies, d'un ampli ventall socio-professional, hi poden tenir una o més domèstiques adolescents perquè n'estan a l'abast econòmic de quasi tothom.⁷ Cosa que no passa amb les més preparades i amb les d'una certa especialització. De fet, l'oferta i demanda de serventes estan vinculades al cicle vital femení, seguint aquesta premissa s'entén les variacions tant de nombre com de qualitats. La necessitat de sobreviure i reunir un dot durant l'adolescència evidencia l'elevat nombre de xiquetes posades en amo. La quasi totalitat d'elles treballaran com a domèstiques durant el temps indispensable per arribar a l'edat de trobar un marit.⁸ Aquelles que no es casaran continuaran com a serventes, però ara com dones de soldada i amb millors condicions econòmiques.

² Isabel Amparo Baixauli Juan: *Els artesans de la València del segle XVII. Capítols dels oficis i col·legis*, València, 2001.

³ Peter Laslett: *El mundo que hemos perdido, explorado de nuevo*, Madrid, 1987, p. 117.

⁴ Si els teixidors de seda i velers "statuixen, ordenen, del·liberen y determinen que per ningun temps ningun mestre examinat del dit ofici per ninguna via directa, ne indirecta, pública, ni secretament, puixen amostrar, ni amostren dit ofici, ne cosa alguna, ne obratge de aquell, així a criades", segons capítol VII de la seua normativa establerta el 23 de febrer del 1601, això significa ensenyament de forma informal de l'ofici a les criades. Es pot veure a Isabel Amparo Baixauli Juan: *Els artesans de la València...*, p. 214.

⁵ Isabel Amparo Baixauli Juan: *Casar-se a l'Antic Règim. Dona i família a la València del segle XVII*, València, 2003.

⁶ Isabel Amparo Baixauli Juan: *Casar-se a...*, pp. 83-84, 87.

⁷ Isabel Amparo Baixauli Juan: *Casar-se a...*, p. 38.

⁸ Isabel Amparo Baixauli Juan: *Casar-se a...*, p. 50.

Moltes dones enviduaran i hauran d'entrar novament al mercat laboral de domèstiques per a pujar la seua família. Sense oblidar aquelles dones que fan servir la seua llet per a alimentar els fills d'uns altres, les dides, activitat estretament vinculada a la fecunditat femenina. La demanda de dides o ames de llet és molt diversa, des de famílies amb recursos fins a institucions d'òrfens que en contractaran, passant per famílies pobres que han perdut la mare o bé ella no disposa de suficient llet per alimentar els seus fillets.

DUES OPCIONS METODOLÒGIQUES: LA TRAJECTÒRIA VITAL D'UNA DOMÈSTICA O EL MOVIMENT D'UNA CASA

L'estudi del treball domèstic femení a la València preindustrial s'ha abordat a l'engròs des de l'anàlisi dels afermaments,⁹ perquè aquest tipus de documentació ens permet conèixer quines són les condicions laborals establertes i el temps de duració del contracte, així com reconstruir les premisses específiques que mouen el mercat de domèstiques adolescents. Gràcies a una sèrie de dades, tractades d'una forma serial, tant de la xicona afermada com de la casa on va a treballar, podem reconstruir la procedència geogràfica i social de moltes de les adolescents afermades a la València dels sis-cents, conèixer qui són els pares, la seua edat, així com les famílies valencianes que les demanden.¹⁰ No sabem si les condicions establertes així com la duració de l'afermament es compleixen. Els afermaments ens serveixen únicament per a conèixer les premisses que mouen el mercat laboral de domèstiques adolescents, però ens neguen com aniran les coses així com el compliment de les condicions pactades per totes dues parts.

Caldria utilitzar un altre tipus de documentació, complementària als afermaments, que ens informará de la recensió o finalització del contracte que ja utilitza Jaime Castillo. Amb el tractament serial d'aquesta documentació disposaríem d'informació per a reconstruir com acabaven els afermaments, el sou que rebien, el temps que treballaven, etc. D'aquesta forma, tindriem les pautes de comportament tant del mercat de domèstiques adolescents—oferta i demanda—com la resolució dels compromisos laborals. Malgrat tot, n'hi ha unes altres qüestions de tipus qualitatiu que no n'abas-

⁹ Jaime Castillo Sainz: "La incorporació de les dones a la societat en la València baix-medieval: entre el treball, el matrimoni i l'explotació" en *Annals de l'Institut d'Estudis Comarcals 1992-1996*, Número Extraordinari, IDECO, València, 1997, pp. 149-204. Ricardo Sixto Iglesias: *La contratación laboral en la Valencia medieval: aprendizaje y servicio doméstico (1458-1462)*, tesi de llicenciatura, València, 1993. Isabel Amparo Baixauli Juan: *Casar-se a...*, pp. 37-51.

¹⁰ Isabel Amparo Baixauli Juan: *Casar-se a...*, pp. 37-51.

taran com el seguiment laboral d'una domèstica o el moviment d'entrades i eixides de domèstiques en una mateixa casa. La possibilitat de conèixer la trajectòria professional d'una criada per les distintes cases ens obri les portes per a identificar quina ha estat la seua evolució.

En canvi, l'estudi d'una casa concreta ens permet conèixer per quines èpoques hi passa així com la possible jerarquia del servei, sense obviar les distintes conductes de cada domèstica. Un bon exemple és la casa de Jerònima Torres, vídua del regent de Cancelleria de Sardenya, Joan Jeroni Sempere. Quan mor disposa a sa casa de tres criades, la vídua Lluïsa¹¹ i la seua filla, Tomasa,¹² més Joana Anna¹³ i d'una esclava, Maria, segons el seu testament.¹⁴ Possiblement, Jerònima Torres es servia de les seues criades i esclava no sols per a les feines casolanes i encàrrecs sinó també per a treballs informals com ara elaborar distints tipus de fibres per a teixits, això explicaria les madeixes de seda, de lli i cotó que trobem al seu inventari *post mortem*, a més dels estris necessaris per a fer filatura, sense oblidar el gran nombre de peces de diversos teixits.¹⁵ Moltes dones, independentment de la seua condició, es dediquen a l'elaboració de la fibra de seda i el seu teixit,¹⁶ que fins i tot esdevé una veritable activitat econòmica.¹⁷ Maria Roiz, muller del cadirer Pere Xuares, va "blanquejar cinquanta-sis lliures de filassa" per a mossén Abril.¹⁸ Al darrere s'amaga una vinculació al món femení de l'agulla i el fus.¹⁹

¹¹ A.P.P., Peres, Francesc, 18377, 10-12-1599. "Ítem done, deixe y llegue a Luisa, viuda, criada que és estada mia, per l'amor que li tinch y bons servicis que m'ha fet deu lliures moneda reals de València, les quals vull que se li donen de poch a poch per a que puixa pagar lo que aquella deu."

¹² A.P.P., Peres, Francesc, 18377, 10-12-1599. "Ítem done, deixe y llegue a Thomasa ( ) donzella, filla de dita Luisa, viuda, criada mia, deu lliures, moneda reals de València, en contemplació de matrimoni per l'amor y voluntat que li tinch."

¹³ A.P.P., Peres, Francesc, 18377, 10-12-1599. "Ítem done, deixe y llegue a Joanna Anna, criada mia, per bons servicis que m'ha fet cinch lliures, moneda reals de València, *ultra* de la soldada que aquella haurà guanyat en ma casa y servici."

¹⁴ A.P.P., Peres, Francesc, 18377, 10-12-1599. "Ítem vull y mane que quant Maria, sclava mia, morra les hereues mies desús scrites tinguen obligació de gastar en misses per la sua ànima deu lliures, moneda reals de València."

¹⁵ A.P.P., Peres, Francesc, 18460 i 18696, 14-1-1600. Isabel Amparo Baixauli Juan: "Els dots i l'aixovar domèstic a la València del segle xvii" en *Afers*, 46, Catarroja, 2003, pp. 663-692, especialment pp. 690-691.

¹⁶ Isabel Amparo Baixauli Juan: "Els dots...", p. 691.

¹⁷ Isabel Amparo Baixauli Juan: "Crisis familiars, herramientas del artesanado y mujeres. El ejemplo de la Valencia del siglo xvii" en *Historia de la mujer e Historia del matrimonio. Historia de la Familia. Una nueva perspectiva sobre la sociedad europea*, Múrcia, 1997, pp. 153-163, especialment pp. 159-160.

¹⁸ A.R.V., *Governació*, Judiciari, 1952, mà 1, 29-1-1602.

¹⁹ M. Victoria López-Cordón Cortezo: "La rueca y el huso o el trabajo como metáfora", en *Acta Salmanticensis. Estudios Históricos y Geográficos*, 98, Salamanca, 1996, pp. 175-198. Nicole Pellegrin: "Las costureras de la historia: mujeres y trabajo en el Antiguo Régimen en Francia. Un balance historiográfico" en *Arenal*, 1, 1994, Madrid, pp. 25-38.

Algunes joves cusen els vestits i peces de l'aixovar domèstic que conformen el seu dot.²⁰

Continuant en el nostre plantejament inicial, les dues opcions metodològiques senyalades ens poden aportar nous elements de reflexió sobre l'estudi del treball domèstic femení. Des d'aquest vessant volem confrontar la trajectòria de Polònia Seu i les entrades i eixides de domèstiques a casa de mossén Joaquim Aierdi. Això ho podem fer gràcies a què disposem d'un document que recull les anades i tornades de Polònia Seu,²¹ i de la publicació d'una selecció d'anotacions del mossén al *Libre de diferents calendaris de actes de mi, mosén Joachim Aierdi*,²² on anota les anades i vingudes de les seues serventes, així com el seu testament i inventari *post mortem*.²³ Amb el periple de Polònia per quatre cases tenim l'evolució professional d'una xiqueta menor de deu anys fins una dona de més de vint anys. Una altra opció metodològica és conèixer els moviments d'entrades i eixides de criades al si d'una casa concreta, així com els vincles establerts entre les domèstiques i els seus amos.

L'encreuament de la informació qualitativa que ens proporciona la trajectòria d'una domèstica, des dels seus inicis a edats infantils fins passar els vint anys, com les entrades i eixides de criades a una casa ens pot donar una nova visió del món domèstic femení de la València dels sis-cents. També podem extraure pautes generalitzades, malgrat analitzar casos concrets i específics. Amb la trajectòria de Polònia, descobrim patrons de comportament relacionant les cases per a on passa amb l'edat que va complint, és a dir, els possibles ascensos professionals vinculats amb la seua experiència, que augmenta i es valora amb els anys. Dins d'una mateixa casa n'hi ha de domèstiques que acaben el període de contractació i d'altres que a dures penes estan un any, uns mesos o uns dies. No totes s'adapten per igual a una casa, unes condicions, l'edat i el caràcter de cada xicona explica els comportaments diversos. Malgrat les entrades i eixides, a una casa n'hi ha un nombre fixe de serventes per atendre les necessitats dels amos.

LA TRAJECTÒRIA PROFESSIONAL DE POLÒNIA SEU D'UNA CASA A UNA ALTRA

Polònia és filla d'un tal Marcel Seu de Morella, de la mare no sabem altra cosa que fa de criada a casa dels Vilarasa. A l'any 1609 Polònia encara n'és de donzella i té més de vint-i-vuit anys, i ho vol demostrar per a cobrar

²⁰ Isabel Amparo Baixauli Juan: "Els dots...", pp. 671-672.

²¹ A.R.V., *Governació*, Judiciari, 1970, mà 8, fols. 39v-40v, 17-9-1609.

²² Publicat en Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València i son regne, de 1661 a 1664 i de 1667 1679*, a cura de Vicent Josep Escarti, Barcelona, 1999, pp. 90-101.

²³ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, en concret "Apèndix II" i "Apèndix III", pp. 101-111.

les soldades de les últimes cases on ha treballat, els Vilarasa, i disposar d'elles segons la seua voluntat. Testifiquen al seu favor quatre testimonis; dos són mercaders que coneixen les seues anades i vingudes per boca de la mare, resident a València, i els altres són el fill de casa Fenollet i el seu antic amo, el sastre Victòria. Així uns tenen amistat i coneixença amb la mare i els altres han estat amos de Polònia, això últim ens evidencia les bones relacions entre ella i les famílies per a qui va servir. Per tant les eixides de Polònia no havien estat traumàtiques ni conflictives per cap de les dues parts, més bé amistoses. Si fóra el contrari, els seus amos no es disposarien a presentar testimoni al seu favor. Les seues eixides responen al seu desig de millorar i apropar-se a València, on viu la mare. El primer testimoni, el mercader Bertomeu Naves, ens descriu el trajecte laboral de Polònia per haver-hi sentit dir a la seua mare;²⁴ primer en casa dels Fenollet a Xàtiva on s'iniciarà com serventa, després vindrà a València per a servir a Alonso Victòria, un sastre, per a acabar amb els Vilarasa, una família noble valenciana, primer en casa d'en Pere Vilarasa i seguidament en la del batlle general i Vicenta Vilarasa. No sabem quins seran els passos que encetarà després de 1609, però podem endevinar que continuarà al servei domèstic amb millors condicions econòmiques i laborals. Hem de pensar que Polònia té al darrere una valuosa singladura pel món domèstic, carta de presentació que li obrirà les portes de millors cases valencianes. Amb els diners que rebrà dels Vilarasa podrà comprar-se roba per a presentar-se ben vestida a les ofertes de treball i causar bona impressió a les bones famílies valencianes on s'oferirà com a serventa.

La família de Polònia està vinculada al món dels servents, la seua pròpia mare treballa de criada com indica el mercader Joan Tuay.²⁵ Els seus

²⁴ A.R.V., *Governació*, Judiciari, 1970, mà 8, fols. 39v-40v, 17-9-1609. "Berthomeu Naves, mercader, habitant de València, de edat que dix ésser de cinquanta anys, lo qual *virtute juramenti* per hun prestiti, dix que està en veritat que a hoyt a la mare de la dita Polònia que tenia més de XXVIII anys, lo que dix saber per què vingué a la present ciutat molt chica, y estigué en Xàtiva set o huyt anys, y aprés de edat de quinze anys entrà en cassa de Alonso Victòria, sastre, y estigué sis anys y mig, y aprés entrà en casa de don Pedro Vilarrasa, en la qual estigué quatre anys, y de allí entrà en servisi de dona Vicenta Vilarasa sinch anys, aquesta en casa del balle general, y que axí conforme dit temps té més de XXVIII anys. E axí per lo que té dit com també per haver hoyt dir a altres persones fidedignes que és estada en dites cases de dit temps e acò etc."

²⁵ A.R.V., *Governació*, Judiciari, 1970, mà 8, fols. 39v-40v, 17-9-1609. "*Dicto die*. Pere Joan Tuay, mercader, habitant de València, de dat que dix ésser de trenta-dos anys lo qual jura etc. E dix que parlant ab la mare de Polònia Seu, criada de dona Vicenta Vilarasa, hoydor a d'aquella que la dita Polònia té més de XXVIII anys cumplits perço que entra en casa de Victòria, sastre de edat de quinze anys en la qual casa stigué sis anys y mig y aprés entrà en casa Don Pedro Vilarasa, en la qual estigué quatre anys y aprés entrà en servisi de dona Vicenta Vilarasa, en la qual ha cinc anys que està en casa lo balle general, y que axí conforme lo que té dit desús creu. ell, testimoni, y té per scrit que dita Polònia té més de XXVIII anys dix saber per lo que té dit desús e acò. *Fuit sibi letum*."

primers passos laborals la situen a Xàtiva, quan la portaren amb set, vuit o nou anys de Morella, la seua vila natal, a casa del pare del jurista Cosme Fenollet com ell mateix testimonia.²⁶ La majoria de les domèstiques s'afermaven entre deu i quinze anys,²⁷ edats excel·lents per a oferir-se com a serventa, capacitada per a realitzar treballs més durs i complicats que amb set, vuit o nou anys que n'és impossible. Malgrat tot, n'hi ha una minoria de xiquetes que s'afermen amb menys de deu anys,²⁸ i dins d'aquest grup hi és Polònia. Els motius que mouen els seus pares a afermar-la a edat tan tendra s'ha d'explicar per circumstàncies familiars crítiques que obliguen a dividir la família. No és estrany que necessiten col·locar Polònia enlloc, l'opció és posar-la a servir. Al darrere s'amaga la impossibilitat de mantenir-la i d'encarregar-se d'ella pels seus progenitors, i l'única eixida factible és posar-la en amo per a què s'inicie en les tasques domèstiques i tinga un sostre on dormir, un plat a taula i roba per a vestir-se amb més o menys decència. A fi de bé, la nena amb pocs anys que era Polònia fa un llarg viatge, de Morella a Xàtiva, lluny de la seua família i del lloc on ha viscut, primera experiència que haurà d'assumir en el seu procés iniciatiu, tant en el món adult com el domèstic femení.

A casa Fenollet, Polònia hi restarà sis, set o vuit anys segons els diferents testimonis, pràcticament el seu període d'iniciació i aprenentatge, tant en les activitats pròpiament domèstiques com en les pautes de comportament social, fins que compleix quinze anys i se'n ix per a entrar en casa d'un menestral de València. Per l'edat, Polònia podia ser una companya de jocs de Cosme, però ella estava a ca Fenollet per a uns altres menesters. La seua curta edat com la seua inexperiència la incapacitarien per a fer moltes tasques. Durant els seus primers temps en amo Polònia estaria per encàrrecs i poca cosa més, feines de mínim esforç. La seua estada amb els Fenollet li suposà l'ensinistrament en les tasques domèstiques, un veritable aprenentatge, com en la mateixa vida. Així quan se'n va anar, amb quinze anys, compliria amb totes les feines casolanes que li manaren i tenia a les seues espatlles unes vivències i recursos personals per a fer de serventa i fer front a la vida. Aleshores, Polònia entra en casa del sastre Alonso Victò-

²⁶ A.R.V., *Governació*, Judiciari, 1970, mà 8, fols. 39v-40v, 17-9-1609. "*Die XVIII septembris anno a nativitate Domini MDCVIII*. Don Cosme Fenollet, doctor en drets, habitant de València, de edat que dix ésser de vint-y-nou anys, lo qual jura a Nostre Senyor Déu etc dir veritat etc. E dix que està en veritat que ell, testimoni, s'és criat en Xàtiva, en casa de son pare juntament ab Polònia Marsella Seu, doncella, la qual portaren de Morella, de edat de di huyt ? anys y ell, testimoni, tenia huyt anys y allí estigué sis anys y aprés se la'n portaren a la present ciutat per a que estigués en casa Victòria hon estigué molts anys y per dita rahó sab ell, testimoni, que dita Polònia té huy més de vint-y-huyt anys. E acò etc. Don Cosme Fenollet *Fuit sibi lectum* etc."

²⁷ Isabel Amparo Baixauli Juan: *Casar-se a...* pp. 46-47.

²⁸ *Ibidem*.

ria a la ciutat de València. La seua estada en ca Victòria serà de sis anys i mig, si fa o no fa el període de festeigs i trobada de possible marit, l'adolescència.²⁹ La seua estada no finalitza pel seu cansament sinó per posar-se en amo en una nova família, en aquest cas de l'oligarquia urbana de València, és a dir un ascens en la seua trajectòria de domèstica, seguint els passos de la mare.

Complits els vint anys, Polònia entra a treballar per a significatives famílies de la ciutat de València, com ara la de don Pere Vilarasa i la de Vicenta Vilarasa, aleshores no és una adolescent amb pardalets al cap sinó una jove amb experiència. Tant en una casa com en l'altra, Polònia millorarà la seua situació professional, ara treballarà per a distingides famílies de l'oligarquia valenciana dels sis-cents. Amb aquest pas Polònia deixa un menestral com el sastre Victòria per a formar part del servei dels poderosos com ara la família del batlle general. Aquest ascens es pot explicar des de la seua evolució professional fins la seua vinculació amb la família Vilarasa via materna, la seua mare és criada de Vicenta Vilarasa.

Fet i fet, l'arribada de Polònia a casa de don Pere Vilarasa és fruit de deu anys d'experiència i dues cases on ha servit. També Polònia compta amb la seua mare que segurament ha influït en la decisió de contractar-la pels Vilarasa. No és un cas aïllat que els pares d'una xicona, criats d'una família privilegiada, aconseguen col·locar-la com a serventa en casa dels seus amos, i així reunir part de la família sota un mateix sostre, el dels senyors, com li passa a Lluïsa Martí. Els seus pares serveixen el marquès de Caracena a Madrid, i finalment aconseguen que la filla en forme part. Fins aleshores, ella estava en amo a València, a casa del tapiner. Per a comprar-se'n vestits i estar presentable quan hi arribe a la vila de Madrid, en nom de Lluïsa Joaquim el seu pare reclama la soldada a Joan.³⁰

²⁹ A.R.V., *Governació*, Judiciari, 1970, mà 8, fols. 39v-40v, 17-9-1609. "Die XVIII septembris anno a nativitate Domini MDCVIII. Alonso Victòria, sastre, habitant de València, de edat que dix ésser de cinquanta anys, lo qual jura a nostre Senyor Déu etc en mà y poder del doctor Joan Hieroni Blasco, assessor, dir veritat etc. E dix que en casa de ell, testimoni, entrà Polònia Marsela Sila, filla de Marselo Seu de Morella, de edat de més de XV anys, estigué en sa casa ell, testimoni, 6 anys y mig, y après stigué en casa de don Pedro Vilarrasa quatre anys y milloria, y de allí yxqué en servisi de dona Vicenta Vilarasa, en servisi de la qual és estada y està cinch anys ha e que-ls a fet en Nostra Senyora de Agost pasat y axí conforme dit temps té més de XXVIII anys, lo que dix saber per haver vist estar dita Marsela Polònia en casa de dit don Pedro quatre anys, y en casa del batlle general cinch anys *ultra* dels sis anys y mig que és estada en casa ell, testimoni. *Fuit sibi lectum etc.*"

³⁰ A.R.V., *Governació*, Judiciari, 1985, mà 10, 29-11-1616, fols. 28r i v. "Lo Senyor Governador, aconsellat etc. Instant y requirient Juachim Martí, tapiner, pare y lilegitim administrador de Luysa Martí, en menor de edad constituïda. Provehí que reben les deposicions de Frances Fortun, asonador, y Mateu Lozano, tapiner, per a efecte de verificar y provar que lo dit Juachim Martí ha alguns anys que està acomodat juntament ab sa muller en la casa y servey del marquès de Caracena. Y que al present és vengut de la vila de Madrid per a portar-se'n a dita sa filla per a posar-la y acomodar-la en casa el marquès de Caracena. E com

La trajectòria professional de Polònia ens proporciona una interessant informació qualificativa de les anades i vingudes per les distintes cases d'una jove. Els seus inicis a edat molt primerenca, l'eixida de la seua ciutat natal als Ports, Morella, per a anar al bell mig de la Costera, Xàtiva. En la primera casa s'iniciarà en els treballs domèstics amb més o menys perícia, fent petites feines en els primers temps. Una vegada dispon de la capacitat i experiència suficients per a realitzar feines casolanes, s'instal·la a la ciutat de València on entra a servir per sis anys i mig a casa del sastre Victòria. Complits els vint anys, amb la possible recomanació de la seua mare entra a servir per a don Pere Vilarasa on hi serà quatre anys, per a després passar a casa de Vicenta Vilarasa i el batlle general, on treballa la mare, durant cinc anys. Tot un periple laboral prototipus d'una xicona de família humil per un dels sectors professionals amb més eixides per a les dones, el treball domèstic, entrar en amo, que recull la mobilitat geogràfica i social de Polònia, amb la seua edat i capacitat de treball.

Malgrat haver passat per quatre cases, Polònia hi manté contacte i quan els necessita hi pot comptar, així testifiquen al seu favor el fill de ca Fenollet com el sastre Victòria. Polònia és una bona xicona que no ha tingut cap problema ni ha estat gens conflictiva amb les cases per a on ha passat i s'hi ha integrat sense problemes. El pas per quatre cases s'explica per les oportunitats que li han eixit al llarg de la seua vida. Hi ha altres xicones que no s'adapten al treball, ni s'entenen amb les famílies a qui serveixen, qüestió que reprendrem més avall i en futurs treballs. La convivència amb la família així com amb les altres serventes i els xicots aprenents que hi

fosen presents los dits Frances Fortun y Mateu Lozano, cascu de aquells de per si, *medio juramento*, dixerén que conexen molt bé al dit Juachim Martí, al qual tenen per home molt honrat en sa condició, y saben que ha alguns anys que servix al marquès de Caracena, y que quan dit marquès se n'anà a dita vila de Madrid, lo dit Juachim Martí juntament ab sa muller se n'anaren ab dit marquès; lo que dixerén saber per haver-ho vist. E així mateix saben que així per estar la dita Luysa Martí, filla del dit Juachim, fora de la casa de Joan de Úbeda, tapiner, en la qual estava afermada, com per millorar-la y millor beneficiar-la lo dit Juachim Martí, son pare, ha procurat de acomodar-la y asentar-la, com en efecte la ha acomodada en casa del dit marquès de Caracena, y que per a dit efecte ha vengut de dita vila de Madrid a la present ciutat e acó etc. E lo senyor governador aconsellat, *ut supra* vistes dites deposicions de testimonis ab los quals consta que lo dit Juachim Martí ha vengut a la present ciutat per la dita sa filla per a portar-la a dita vila de Madrid y acomodar-la en casa dit marquès de Caracena, y que dit Martí a alguns anys que servix al dit marquès de Caracena juntament ab sa muller. Vista *etiam* una tachació feta per lo pare de òrfens de la present ciutat en XXVIII del present ab la qual, *de ductis de ducendis*, dita tacha setze lliures, onse sous y tres dines per la dita Luysa Martí, guanyada en casa y servey Joan Úbeda, tapiner. Attés que ha sa senyoria ha constatat per lo semblant que la dita Luysa Martí està despullada, y per consegüent no està vestida ab la desència que-s deu per a servir en dita casa a la marquesa de Caracena, y que així té nesesitat lo dit son pare de repretar-la y vestir-la. Perço *et als* proveheix y mana al dit Joan de Úbeda en què dins tres dies done e pague al Juachim Martí les dites XVI lliures, XI sous, III de dita soldada per al desudat efecte, feta confesió per aquell."

viuen pot ser un dels motius de l'eixida de moltes. No és el cas de Polònia, les seues anades s'han d'entendre dins d'un pausat procés evolutiu personal i professional, marcat per la seua pròpia edat, culminant amb l'entrada a casa dels Vilarasa, l'estament nobiliari. La trajectòria de Polònia és un bon exemple de com apuja una nena de vuit anys que es posa en amo. Amb poc més de vint anys, la trobem servint a cases importants de la societat. No totes les xiquetes que es posen en amo des d'edats infantils hi arriben, a les cases de bones famílies de València. La singladura laboral de moltes d'elles es limitarà a casa d'artesans i com a molt notaris, mercaders, algú ciutadà.

LA CASA DE MOSSÈN JOAQUIM AIERDI

Joaquim Aierdi és el fill bastard de Vicent Aierdi, legitimat a les Corts de 1626, junt amb les seues germanes Isabel Joan Vicenta i Anna Maria. Segons aventura Vicent Josep Escartí naix el 1613. No coneixem res de sa mare, únicament que era casada i no amb el seu pare. De Vicent Aierdi, el progenitor de Joaquim, sabem que és ciutadà de València i fa de "credencier del general del tall en lo General", almenys entre 1604 i 1616, també exerceix de mercader, i el 1636 comercia amb seda com el seu germà major. El 1609 Vicent és admès com a familiar de la Inquisició. Per les notícies que tenim va estar casat dos cops, amb Vicenta Lázaro i la vídua Rufina Paris, però de cap de les dues té descendència,³¹ d'allí el desig de legitimar la bastarda. Vicent disposa de diners i fa valer la seua condició de familiar de la Inquisició així com l'estatut de noble, adquirit el 1623 segons privilegi atorgat per Felip IV, "generós" i cavaller,³² per a aconseguir la legitimació dels seus fills, cosa que no està a l'abast de tothom. Des d'aquesta situació, com indica Vicent Josep Escartí, en farà ostentació, fins i tot, el mateix poeta Pere Jacint Morlà ho recull a les seues *Queixes al Sant Cristo de Santa Tecla per lo escolà, compostes en la Justa de Santa Tecla*³³ que Vicent disposa de cotxe i cotxer, manifestació externa de les seues riqueses.³⁴ A sa casa, hi té servei domèstic que atén les seues necessitats com les de la seua família.

³¹ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, en concret "III. Notícia biogràfica de l'autor" a cura de Vicent Josep Escartí, pp. 80-90, especialment pp. 82-83.

³² Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, en concret "III. Notícia...", p. 83.

³³ Vegeu Pere Jacint Morlà: *Poesies i col·loquis*, València, 1999, pp. 104-109, en concret p. 107. "Éll és un home baixet/ que porta curt lo bohemi,/ molt poc diner en la bolsa/ i en tos ulls moltes lluernes;/ sempre va per dins les tendes/ a buscar son ministeri./ parvis mosso del Doctor/ o lo cotxero d'Aierdi."

³⁴ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, en concret "III. Notícia...", pp. 83-84.

Desconeixem el nombre de servents i serventes, però en sabem de quatre; Úrsola Batalla,³⁵ Esperança Oromir,³⁶ Joana Visiedo³⁷ i Caterina Manyés,³⁸ gràcies a les seues reclamacions per cobrar els seus respectius sous, taxats pel Pare d'òrfens entre 1600 i 1614, argumentant motius diversos –malaltia, matrimoni i majoria de vint-i-cinc anys–.

Una manifestació més de la bona situació econòmica d'en Vicent Aierdi és el casament de les seues dues filles, Isabel Joan Vicenta i Anna Maria, amb dos membres de l'oligarquia valenciana, Vicent Esquerdo i el doctor en dret Marc Roig, futur oïdor civil de la Reial Audiència.³⁹ Els seus orígens són humils, Vicent és un dels quatre fills d'un velluter vingut d'Hernani. Guipúscoa, establert a València, Martí Aierdi, i de la valenciana Margarida Barte. No li va anar malament al velluter per terres valencianes a la vista del destí dels seus fills, especialment Mateu Joan que emparentarà amb els Centelles, i el mateix Vicent.⁴⁰ En poc menys d'una generació, els Aierdi aconsegueixen situar-se en els esglaons superiors de la societat valenciana en les primeres dècades dels sis-cents, gràcies a la seua excel·lent situació econòmica i els seus esforços per a situar-s'hi. Els seus fills no van seguir els passos del pare, velluter, i es decanten per comerciar amb la seda, activitat que els donarà diners per ascendir a l'oligarquia local. No és gens estrany que no continuen l'ofici del pare, n'hi ha de velluters que al llarg de la seua vida deixen l'ofici pel comerç de la seda,⁴¹ estratègia que fan servir els Aierdi amb bons resultats.

Malgrat els seus il·legítims orígens, Joaquim Aierdi disposarà del recolzament econòmic del seu pare, Vicent, un home de recursos fet a si mateix. Sabem que almenys va viure a casa del seu pare fins 1638,⁴² any que es va ordenar sacerdot després d'haver-ho fet de corona el 1629, de quatre menors i de subdiacà el 1635, fins a diacà el 1637.⁴³ Des de 1633 gaudirà d'un benifet eclesiàstic, el de Sant Jordi de la Seu de València, que el permutarà per un altre a Carcaixent l'any 1647.⁴⁴ Fins 1646 mossèn Aierdi no

³⁵ A.R.V. *Governació*, Judiciari, 1949, mà 9, 15-7-1600.

³⁶ A.R.V. *Governació*, Judiciari, 1958, mà 11, 1-10-1604.

³⁷ A.R.V. *Governació*, Judiciari, 1971, mà 1, 9-1-1610.

³⁸ A.R.V. *Governació*, Judiciari, 1985, mà 7, 3-9-1616.

³⁹ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, en concret "III. Notícia...", pp. 83-85.

⁴⁰ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, en concret "III. Notícia...", p. 81.

⁴¹ Isabel Amparo Baixauli Juan: "Crisis familiars...", p. 159. Isabel Amparo Baixauli Juan: *Casar-se a...*, p. 105.

⁴² Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, en concret "III. Notícia...", p. 86.

⁴³ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 29 en l'apèndix I, p. 95.

⁴⁴ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotacions 24-25 en apèndix I, pp. 94-95.

té casa pròpia ni recursos per a mantenir-la com ell mateix anota.⁴⁵ Serà a partir de 1648 quan la seua situació econòmica millora amb la suma de nous benifets via herència i d'altres.⁴⁶

Fins a 1655 mossén Aierdi no comença a anotar les anades i vingudes d'ames i criades, presumiblement no disposa fins aleshores de recursos i prestigi per a tenir-ne. Fet i fet, no fa ni deu anys que pot sustentar casa pròpia. El seu patrimoni es troba en un procés d'augment gràcies a les herències com els nous benifets que rep.⁴⁷ Així el 1656 es muda a una "casa pròpia al carrer Nou dels Pescadors", herència de la seua cosina Vicenta Aierdi i de Centelles.⁴⁸ Tot això explica com des de 1655 fins a la seua mort Joaquim Aierdi té a sa casa serventes, la seua situació patrimonial li ho permet. En general, els mossens disposen d'una ama que governa la seua casa i atén les seues necessitats. Aquesta realitat la recull mossén Morlà de forma satírica en els versos de la composició *Al retiro i honestat d'una ama d'un capellà*.⁴⁹ De 1655 a 1679 Joaquim també en tindrà una, Tomasa Pla, per a després deixar el govern de la seua casa en mans de Felipa Marsal i la seua família. Per aquest motiu he diferenciat dues èpoques en l'organització domèstica de ca mossén Aierdi, cascuna amb unes pautes específiques en les entrades i eixides de servents, segons les seues pròpies anotacions.

a) L'època de Tomasa Pla 1655-1679

Tomasa Pla, vídua de Garcia, entra a casa d'Aierdi el dia de Tots Sants de 1654, per a fer-li d'ama durant quasi vint-i-cinc anys, just fins a la seua pròpia mort, el 22 d'agost de 1679. Els darrers quatre anys Tomasa els passa malalta,⁵⁰ però res canviarà a la casa. Durant tota la seua estada hi passen onze criades, distribuïdes de sis en sis en dos grans períodes, de deu o poc

⁴⁵ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 11 en l'apèndix I, p. 93. "Dijous a 22 de nohembre 1646 comensí a sustentar ma casa a part."

⁴⁶ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, en concret "III. Notícia...", p. 86.

⁴⁷ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, en concret "III. Notícia...", p. 86.

⁴⁸ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotacions 22-23 en apèndix I, p. 94.

⁴⁹ Vegeu Pere Jacint Morlà: *Poesies...*, pp. 61-64.

⁵⁰ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 69 en apèndix I, p. 99. "[f. 38r] [69] Morí Thomasa Pla, viuda de Vicent Garcia, ama meua, en 22 de agost de l'any 1679. Estigué mala des de 3 de agost 1675 de asma de pit, febra, la melsa unflada, mal de yllada y altres mals, y últimament es feu ydròpica. Y morí de grans cambres que li sobrevingueren. Y morí avent estat mala quatre anys y vint dies. Y morí entre quatre y sinch del matí y està soterrada en lo fosar de Sent Martí."

més anys, i de tres en tres en quatre períodes, cascun de set a tres anys. Totes aquestes pautes que observen s'expliquen des de les eixides i entrades de les serventes, és a dir les inadaptacions d'unes, les millors opcions d'altres i la fi de contracte d'unes poques així com de les necessitats de la pròpia casa.

No s'adapten per igual totes les xicones que s'hi posen en amo. Segons les dades del quadre 1 hi ha tantes entrades com eixides, així Isabeleta⁵¹ entra un temps després per Lloïseta⁵² i Jusepeta⁵³ per Isabeleta.⁵⁴ Marieta Navarro substitueix Marieta.⁵⁵ L'eixida de Margarita dona pas a l'entrada de Marieta Fabregat.⁵⁶ Durant l'època de Tomasa hi poden coincidir un màxim de tres serventes, així ben poques xicones hi estaran dos o més anys, únicament tres criades. Elles són Isabet Juan Angulo, Jusepeta Roig i Apolònia Villalva, la darrera xicona fins i tot dos períodes, una autèntica excepció. Tomasa es troba amb dificultats per a tenir de forma permanent alguna domèstica, a excepció d'Isabet Juan, Jusepeta i Apolònia, al darrere s'amaga la inadaptació a la casa de moltes d'elles així com no complir amb les expectatives com ho demostra l'eixida de Lloïseta Pallarés,⁵⁷ la fugida d'Isabeleta Calbo,⁵⁸ i les ràpides estàncies d'Esperança Munyós,⁵⁹ Marieta,⁶⁰ Francisca Pardo,⁶¹ Margarita Pastor⁶² i Marieta Fabregat.⁶³

⁵¹ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 45 en apèndix I, p. 96. "Afermí a Isabelclta Calbo [] en 11 de febrer de l'any 1661."

⁵² Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 30 en apèndix I, p. 95. "A 21 de dehembre dit any 1659 la torní, a dita Lloïseta Pallarés, y entreguí a sa agüela."

⁵³ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 46 en apèndix I, p. 96. "Divendres, a 13 de gener 1662, lo pare de òrfens me afermà a Jucepeta Roig."

⁵⁴ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 45 en apèndix I, p. 96. "A 17 de dit mes i any [febrer 1661] se me'n fuiggué de casa dita Isabeleta Calbo."

⁵⁵ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 60 en apèndix I, p. 98. "A 4 de marçs 1675 se'n tornà a Vila-real la damunt dita Marieta, y a la vesprada em portaren a Marieta Navarro."

⁵⁶ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotacions 66-67, en apèndix I, pp. 98-99. "A 1 de setembre 1677 se'n portaren a Margarita Pastor [] A 1 de dit mes 1677 me afermà el pare de òrfens a Marieta Fabregat."

⁵⁷ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 30 en apèndix I, p. 95. "[f. 53v] [30] Dilluns a 10 de nohembre 1659, lo pare de òrfens me afermà a Lloïseta Pallarés, filla de Lloís Pallarés, per tems de dotze anys y mich. A 21 de dehembre dit any 1659 la torní, a dita Lloïseta Pallarés, y entreguí a sa agüela, y, així no estigué en ma casa més de hun mes y 10 [f. 54r] dies. Y eu pose así per memòria."

⁵⁸ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 45 en apèndix I, p. 96. "A 17 de dit mes i any [febrer 1661] se me'n fuiggué de casa dita Isabeleta Calbo y aní a casa del pare de òrfens y lo i diguí. Y no la tinguí més de cinch dies."

⁵⁹ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 53 en apèndix I, p. 97. "[f. 167v] [53] Entra en ma casa Esperansa Munyós, doncella, en 25 de febrer, y no està afermada encara. A 5 de setembre 1666, no obstant que Esperansa Munyós, doncella, criada [f. 170r] meua, no estava afermada en ma casa, lo pare de òrfens, Jacintho Todo li tachà per sis mesos y nou dies que estigué en ma casa 3 lliures, 2 sous, 3, les quals paguí a son pare, Thomàs Munyós, llaurador, y així ella com ell me fermaren àppoca rebuda per dit Jacintho Todo, pare de òrfens, dit dia y any continuada al peu de la tachació."

⁶⁰ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 60 en apèndix I, p. 98.

QUADRE 1

LES DOMÈSTIQUES DE CASA MOSSÉN JOAQUIM AIERDI (1655-1679)

Època de l'ama Tomasa Pla		
a) 1655-1666	1655-1661	Isabet Juan Angusto (1655-1661) Lloïseta Pallarés (1659-1659) Isabeleta Calbo (1660-1661)
	1662-1666	Jusepeta Roig (1662-1666) Apolònia Villalva (1665-1675) Esperança Munyós (1666-1666)
b) 1667-1679	1667-1675	Apolònia Villalva (1665-1675) Marieta (1674-1675) Marieta Navarro (1675-?)
	1676-1679	Francisca Pardo (1676-1677) Margarita Pastor (1677-1677) Marieta Fabregat (1677-1679)

Font: Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València i son regne, de 1661 a 1664 i de 1667 a 1679*, a cura de Vicent Josep Escartí. Barcelona, 1999, pp. 90, 94-100.

"f. 147v] [60] Portaren-me de Vila-real a Marieta, filla de Agostina, a 21 de setembre 1674, dia de sent Matheu, a migdia, y paguí 1 lliura, 4 sous del port. A 4 de març 1675 se'n tornà a Vila-real la damunt dita Marieta."

⁶¹ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotacions 63 i 65 en apèndix I, p. 98. "[63] A 14 de març 1677 yxqué de ma casa Francisca Pardo, havent estat afermada des de la semana de Llaser de l'any antesedent 1676. [f. 27r] [65] Tachasió del pare de òrfens de la soldada que guanyà en ma casa Francisca Pardo, filla de Jusep Pardo, en un any, deu mesos y nou dies que estigué en mon servisi, ço és, des de sinch de maig 1675 fins catorse de març 1677, feta en 5 de agost 1677, el qual li tachà 9 lliures, 2 sous, 1. Per a cobrar la qual quantitat, per no tenir la edat de vint anys, fêu lo governador una provició en 7 de dits en la qual provehí se li lliuràs la quantitat a Jusep Pardo, pare de dita Francisca Pardo, per a vestir y repretar aquella."

⁶² Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotacions 64 i 66 en apèndix I, pp. 98-99. "[64] A 15 de dits entrà en ma casa Margarita Pastor, filla de Leon Pastor, llaurador del carer de Alboraya. [f. 27v] [66] A 1 de setembre 1677 se'n portaren a Margarita Pastor, criada meua, per estar allí son pare. Y la enviý per no haver-la menester ni ser a propòsit per [99] a ma casa. Y estigué des de 15 de març fins lo darrer de agost, que són sinch mesos y dèset dies."

⁶³ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotacions 67-68 en apèndix I, p. 99. "[67] A 1 de dit mes 1677 me afermà el pare de òrfens a Marieta Fabregat, filla de Juan Fabregat, de Toga, y la chica també de Toga, de edat de dotse anys. Y la afermaren [f. 28r] per tems de huit anys. [f. 35r] [68] A 14 de juny 1679 lo pare de òrfens que servia per [...], em desafermà lo afermament de Maria Fabregat y tachà per un any, nou mesos y deu dies contant des de 1 de setembre 1677 fins a 20 de juny 1679, 3 lliures 12 sous, 9, conforme està continuat en lo llibre de desafermaments de dit any 1679."

Isabet Juan Angulo⁶⁴ i Apolinària Villalva⁶⁵ són les úniques que hi serveixen, a casa Aierdi, el temps determinat als seus respectius afermaments –sis i deu anys–. Jusepeta Roig hi serà sols quatre dels nou anys promesos en l'afermament.⁶⁶ Tant Isabet Juan com Apolinària n'ixen amb vint anys, i Marieta Fabregat si hagués complit amb l'afermament hauria eixit amb la mateixa edat, això no és casual. Joaquim Aierdi contracta com a criades xiquetes de poc més de deu anys, l'oferta més barata del mercat,⁶⁷ fins que fan els vint, majoria d'edat.⁶⁸ Si les serventes hagueren complit el temps pactat, serien futures esposes o experimentades criades que es cotitzarien per més diners, per tant se'ls obriria, de bat a bat, les bones cases valencianes.

Malgrat que Apolinària hi serveix dos anys més que Isabet Juan a casa Aierdi rep deu sous més, el gros de la soldada és de trenta-dues lliures. Tot això s'explica per les regles que fa servir el pare d'òrfens a l'hora de taxar-ne.⁶⁹ Com a conclusió, la casa Aierdi es nodreix de l'oferta més barata que hi ha al mercat, xiquetes poc experimentades que deixen la casa familiar

⁶⁴ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotacions 21 i 50 en apèndix I, pp. 94 i 97. "[f. 37v] [21] Ab acte rebut per Carlos Dies, notari, en 14 de nohembre 1655, Antonio Angusto, obrer de vila, afermà en poder y servici de mosén Joachim Aierdi a Isabet Juan Angusto, doncella, sa filla, de edat de 14 anys, per tems de sis anys, comensant des de el dia de sent Antoni abat de l'any present 1655. [f. 165v] [50] Àppoca feta y fermada per Isabeth Juan Angusto, doncella, a mosén Joachim Aierdi, prebere, de trenta-y-dos lliures per la soldada guanyada per aquella en lo tems de sis anys que estigué afermada en la casa y servisi de dit mosén Joachim Aierdi, conforme la tachació feta per lo pare de òrfens en lo mes de dehembre o ganer pròxims pasats, rebuda dita àppoca per Llois Montaner, notari de la Lloncha, en 31 de ganer 1665."

⁶⁵ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotacions 51, 61 i 62 en apèndix I, pp. 97-98. "[51] A 14 de abril 1665, lo pare de òrfens me afermà a Polinària Villalva, doncella de edat de deu anys, per tems de deu anys, comensant de dit dia. [f. 24r] [61] A 4 de maig 1675 es descansellà lo afermament de Apolinària Villalva, per lo pare de òrfens per haver estat afermada en ma casa deu anys, des de 14 de abril 1665, que fonch dia de sent Visent Ferrer, fins 22 de abril 1675, y li tachà la soldada en 32 lliures, 10 sous. [f. 25v] [62] Àppoca feta y fermada per Apolinària Villalva, doncella, en favor de mosén Joachim Aierdi, prebere, de trenta-dos lliures, deu sous, per la soldada que li tachà lo pare de òrfens que los deu anys estigué afermada en ma casa, des de 14 de abril 1665 fins 22 de abril 1675, rebuda per Pere Sese, notari, en 10 abril 1676."

⁶⁶ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotacions 46 i 52 en apèndix I, pp. 96-97. "[f. 163v] [46] Divendres, a 13 de gener 1662, lo pare de òrfens me afermà a Jucepeta Roig per tems de nou anys, comensant des de el dia de Pasqua de Resurrecció propasada de l'any 1661. [f. 167v] [52] A 7 de febrer 1666, lo pare de òrfens em desfermà a Jusepa Roig y li tachà per quatre anys y deu mesos que estigué en ma casa afermada –des del dia de Pasqua de Resurrecció de l'any 1661 dins dit dia– 12 lliures, 10 sous, 7."

⁶⁷ Isabel Amparo Baixauli Juan: *Casar-se a...*, p. 38.

⁶⁸ Pascual Marzal Rodríguez: "Del estado de los hombres y de la patria potestad en el Derecho Foral Valenciano" en *De la Justicia y de los juristas*, València, 2002, pp. 81-100, en concret pp. 86-87.

⁶⁹ Fernando Rojas: *El Padre de Huérfanos de Valencia*, València, 1927, pp. 61-65.

per a posar-se en amo. Això explica l'autèntic motiu de tantes entrades i eixides en aquesta casa, fruit d'inadaptacions com la fugida d'Isabeleta Calbo⁷⁰ i d'incompliment d'expectatives, és l'exemple de Margarita Pastor.⁷¹ Els possibles vuit anys de Lloïseta Pallarés⁷² poden ser la raó de què la torne Aierdi a la seua àvia.⁷³ De vegades, no s'aferma la xicona per a veure com evoluciona a la casa, és el cas d'Esperança Munyós que entra al febrer del 1666⁷⁴ per a eixir al setembre del mateix any.⁷⁵ Contractar com a serventes xiquetes inexpertes comporta tots aquests riscos d'inadaptacions, però sembla que val la pena.

En ocasions els motius per a contractar una determinada serventa s'han de buscar en la seua crítica situació i la seua contractació esdevé un acte pietós, això li passa a Aierdi amb el perfil de Marieta Navarro. El mateix dia que se'n torna Marieta a la seua Vila-real natal a la vesprada li la porten. Ella és filla de Nicolau, un peixcador, captiu a Argel, i de la difunta Jacinta Chisbert, veïna d'enfront, a Rusafa.⁷⁶ L'entrada d'aquesta xicona s'explica més bé com una forma de socòrrer-la així com manifestar-li solidaritat. Marieta reuneix tres condicions vitals –orfandat, pare captiu i veïnatge– per a aconseguir algun ajut a l'hora de reunir un dot,⁷⁷ i obtindre la

⁷⁰ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 45 en apèndix I, p. 96. "A 17 de dit mes i any se me'n fuigqué de casa dita Isabeleta Calbo y aní a casa del pare de òrfens y lo i diguí. Y no la tinguí més de cinch dies."

⁷¹ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 66 en apèndix I, pp. 98-99. "[f. 27v] [66] A 1 de setembre 1677 se'n portaren a Margarita Pastor, criada meua, per estar allí son pare. Y la enviý per no haver-la menester ni ser a propòsit per [99] a ma casa. Y estigué des de 15 de març fins lo darrer de agost, que són sinch mesos y dèset dies."

⁷² Si considerem que Aierdi contracta domèstiques fins que tenen vint anys i Lloïseta és afermada per dotze anys i mig. Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 30 en apèndix I, p. 95. "[f. 53v] [30] Dilluns a 10 de nohembre 1659, lo pare de òrfens me afermà a Lloïseta Pallarés, filla de Lloís Pallarés, per tems de dotze anys y mich."

⁷³ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 30 en apèndix I, p. 95. "A 21 de dehembre dit any 1659 la torní, a dita Lloïseta Pallarés, y entreguí a sa agüela, y així no estigué en ma casa més de hun mes y 10 [f. 54r] dies. Y eu pose així per memòria."

⁷⁴ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 53 en apèndix I, p. 97. "[f. 167v] [53] Entra en ma casa Esperansa Munyós, doncella, en 25 de febrer, y no està afermada encara."

⁷⁵ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 53 en apèndix I, p. 97. "A 5 de setembre 1666, no obstant que Esperansa Munyós, doncella, criada [f. 170r] meua, no estava afermada en ma casa, lo pare de òrfens, Jacintho Todo li tachà per sis mesos y nou dies que estigué en ma casa 3 lliures, 2 sous, 3, les quals paguí a son pare, Thomàs Munyós, llaurador, y així ella com ell me fermaren àppoca rebuda per dit Jacintho Todo, pare de òrfens, dit dia y any continuada al peu de la tachació."

⁷⁶ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 60 en apèndix I, p. 98. "A 4 de març 1675 se'n tornà a Vila-real la damunt dita Marieta, y a la vesprada em portaren a Marieta Navarro, filla de Nicolau Navarro, peixcador, que està catiu [f. 148r] en Alcher, y de Jacinta Chisbert, que morí davant de ma casa, en lo carrer Nou de Ruçafa."

⁷⁷ Isabel Amparo Baixauli Juan: *Casar-se a...*, pp. 53-75.

simpatia de tothom. L'alliberament del pare haurà de descansar també en la solidaritat de la València dels sis-cents com l'obra de Germana de Foix.⁷⁸

b) L'època de Felipa Marsal i família 1679-1688

Morta Tomasa, la casa Aierdi pren un nou camí amb l'arribada de Felipa.⁷⁹ possiblement com ama. Ella i la seua família prenen les regnes de la casa des d'aleshores fins 1688, la mort del mossén. Si bé Felipa no va estar tot el temps, mor entre 1685 i 1686, però sí els seus. Durant els nou anys de l'època de Felipa i família no hi passen moltes domèstiques per la casa d'Aierdi, sols quatre: Esperanseta Ribes,⁸⁰ Josepa Castanyeda,⁸¹ Josepeta Marco⁸² i Agneta.⁸³ L'estada de totes elles tampoc és llarga, oscil·la entre mesos i un parell d'anys. Cap de les quatre treballa el temps establert als afermaments per raons diverses: inadaptacions, expectatives no complides, les necessitats familiars de què torne la filla és l'exemple de Josepa Castanyeda,⁸⁴ o la millor opció d'un nou amo, Esperanseta Ribes,⁸⁵ per tornar dos anys després.⁸⁶ No sabem si Marieta Navarro hi continua i fins a quan.

⁷⁸ A.R.V., *Clero*, 1441.

⁷⁹ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 73 en apèndix I, p. 99. "[f. 67v] [73] Entrà en ma casa Felipa Marsal en 16 de juliol 1679."

⁸⁰ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotacions 76 i 80 en apèndix I, p. 100. "[76] A 23 de agost 1681, lo pare de òrfens me afermà a Esperanseta Ribes, del Grau, per tems de sis an[ys] [80] A 8 de gener lo pare de òrfens em desafermà Esperansa Ribes, del Grau y li tachà per un any, quatre mesos y mig que estigués en ma casa 6 lliures, 13 sous, 6. Y en lo desafermament consta haver eixit ben vestida perquè gastí en ella de les sis lliures que de mosén Francés Puchades cobrí ab provisió del governador."

⁸¹ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotacions 79 i 81 en apèndix I, p. 100. "[f. 70v] [79] A 14 de dehembre 1682, Matheu Castanyeda, de Xàtiva, hermità de Sent Jusep, em portà a ma casa sa filla Jusepa Castanyeda per a servir. [81] A 3 de nohembre se n'anà a Xàtiva per orde de Matheu Castanyeda, Jusepa Castanyeda, filla de aquell, que estava en ma casa criada."

⁸² Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotacions 82 i 83 en apèndix I, p. 100. "[82] A 11 de nohembre 1683, lo pare de òrfens me afermà a Jusepa Marco, doncella de la Puebla de Valverde, per tems de sis anys. [83] A 9 de febrer 1684, lo pare de òrfens em desafermà a Jusepa Marco y li tachà 1 lliura, 2 sous. Y quant entrà en ma casa paguí per ella a l'amo que estava 3 lliures que li devia, no li paguí res, ans bé, li perdoni los dènau reals que em devia. Y esta nota es posà al marche de l'afermament."

⁸³ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 87 en apèndix I, p. 100. "[f. 74v] [87] A 8 de gener 1685, lo pare de òrfens me afermà a Agneta [...] de set anys, y después, per estar tan despullada, afechí un any més, que foren huit anys, y paguí tres sous al porter per haver-li donat a menchar dos dies."

⁸⁴ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 81 en apèndix I, p. 100. "[81] A 3 de nohembre se n'anà a Xàtiva per orde de Matheu Castanyeda, Jusepa Castanyeda, filla de aquell, que estava en ma casa criada."

⁸⁵ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 80 en apèndix I, p. 100. "Y en lo desafermament consta haver eixit ben vestida perquè gastí en ella de les sis lliures que de mosén Francés Puchades cobrí ab provisió del governador."

QUADRE 2

LES DOMÈSTIQUES DE CASA MOSSÈN JOAQUIM AIERDI (1679-1688)

Època de Felipa Marsal i família	
a) 1681-1682	Esperanseta Ribes (1681-1682) Jusepa Castanyeda (1682-1683)
b) 1683-1684	Jusepa Castanyeda (1682-1683) Jusepa Marco (1683-1684) Esperanseta Ribes (1684)
c) 1685-?	Agneta (1685-?)

Font: Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València i son regne, de 1661 a 1664 i de 1667 a 1679*, a cura de Vicent Josep Escartí, Barcelona, 1999, pp 90, 94-100.

La presència de la família Marsal-Castanyeda-Parra en casa Aierdi explica les poques domèstiques que hi viuen en relació a l'època de Tomasa. Quan Felipa Marsal hi entra el 1679 possiblement és una dona casada, sobta la poca informació que hi anota Aierdi⁸⁷ quan després hi farà un ampli seguiment dels seus parts.⁸⁸ Felipa mor i el seu marit, Mateu Castanyeda, es torna a casar.⁸⁹ Ell i la seua nova muller, Josepa Parra, s'instal·len

⁸⁶ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotacions 84 i 86 en apèndix I, p. 100. “[84] Dit dia, dit pare de òrfens me afermà segona vegada a Esperanseta Ribes, del Grau, per sis anys, y esta ya havia estat afermada en ma casa en altra ocasió. [] [86] A 15 de setembre el pare de òrfens em desafermà a Esperanseta Ribes y li tachà per set mesos y sinch dies dos lliures y huit que. llevant sis sous y quatre que paguí per aquella, quedaren 2 lliures, 11 sous, 4.”

⁸⁷ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 73 en apèndix I, p. 99. “Entrà en ma casa Felipa Marsal en 16 de juliol 1679.”

⁸⁸ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotacions 77, 85 i 90 en apèndix I, pp. 100-101. “[f. 70r] [77] A 23 de maig 1682, entre onse y dotse del matí, parí Phelipa Marçal, muller de Matheu Castanyeda, sabater, fill de la ciutat de Xàtiva, y parí una chica. Y la batecharen en Sent Martí; padri mosén Joachim Aierdi, prebere. [] [85] A 19 de ganer 1684, vespra de sent Sebastià, a les deu de la nit, parí Phelipa Marsal. [f. 71v] muller de Matheu Castanyeda, sabater, una chica morta. Y estigué mala de febra, y un chich li donà molta aygua a beure y se li unflaren lo peu esquerr[e], cama y cuixa com un barril. Y la conbregaren en 15 de febrer a la vesprada, últim dia de Carnestoltes, y féu testament, rebut per Lara, notari, escrivà que era de la casa de l'assessor del governador don Manuel Mercader. Y el testament en 15 de febrer dit any 1689 (jo pense que serà 1684) [] [f. 75v] [90] A 24 de nohembre 1685, a la vesprada, ya casi de nit, malparí Phelipa Marçal una chica ya morta.”

⁸⁹ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 91 en apèndix I, p. 101. “[f. 76r] [91] A 22 de dehembre 1686, per haver enviudat Matheu Castanyera, sabater, per mort de Phelipa Marsal, tornà a casar-se ab Jusepa Parra, filla de Manuel Parra, aladrer, desposant-se dumenche avans del dia de Nadal de dit any, que contàvem 22 de dit mes y any.”

a casa d'Aierdi com ho testimonia les paraules del mossén al seu testament.⁹⁰ Tots dos, ella en funcions d'ama,⁹¹ es fan càrrec de la casa Aierdi.

Les serventes d'aquesta època no es van caracteritzar per ser problemàtiques, malgrat no complir el temps establert als aferments. Les eixides de la casa d'Aierdi responen a perspectives de millores professionals o eventuals necessitats familiars de la presència filiar. Durant aquests anys Joaquim no anota cap eixida traumàtica, fruit de la inadaptació o de no complir amb les expectatives. Esperanseta hi torna, això diu molt de les condicions que ofería la casa del mossén respecte a unes altres, o simplement els estrets vincles establerts entre tots dos. La manca d'anotacions d'Aierdi ens fa pensar que Agneta hi va romandre al servei domèstic fins la seua mort, això significaria tres anys.

c) L'origen geogràfic i social de les domèstiques

Joaquim Aierdi nodrirà la seua casa de domèstiques de procedència geogràfica molt diversa, no li importarà pagar els ports del seu transport com en el cas de Marieta.⁹² Com hem vist la ciutat de València és un centre d'atracció per a moltes famílies que afermen les seues filles. Joaquim Aierdi anota l'origen geogràfic de vuit criades: tres de les rodalies de la ciutat murallada, Marieta Navarro de Rusafa,⁹³ Margarita Pastor del carrer d'Alboraia⁹⁴ i Esperanseta Ribes del Grau;⁹⁵ dues de les terres castellonenques, Marieta de Vila-real⁹⁶ i Marieta Fabregat de Toga;⁹⁷ dues a l'Aragó; Isabe-

⁹⁰ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, en l'apèndix II, p. 104. “Ítem, per quant dit Matheu Castanyera al tems que es mudà en ma casa.”

⁹¹ Al testament Joaquim Aierdi inconscientment l'anomena ama. Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, en l'apèndix II, p. 104. “Ítem, done, deixe y llegue a [ratllat Jusepa] la ama que es trobarà estar en ma casa el tems de la mia mort, deu lliures además de la soldada que li podré deure.”

⁹² Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 60 en apèndix I, p. 98. “[f. 147v] [60] Portaren-me de Vila-real a Marieta, filla de Agostina, a 21 de setembre 1674, dia de sent Matheu, a migdia, y paguí 1 lliura, 4 sous del port.”

⁹³ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 60 en apèndix I, p. 98. “A 4 de marçs 1675 se'n tornà a Vila-real la damunt dita Marieta, y a la vesprada em portaren a Marieta Navarro, filla de Nicolau Navarro, peixcador, que està catiu [f. 148r] en Alcher, y de Jacinta Chisbert, que mori davant de ma casa, en lo carrer Nou de Ruçafa.”

⁹⁴ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 64 en apèndix I, p. 98. “[64] A 15 de dits entrà en ma casa Margarita Pastor, filla de Leon Pastor, llaurador del carer de Alboraya.”

⁹⁵ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 76 en apèndix I, p. 100. “[76] A 23 de agost 1681, lo pare de òrfens me afermà a Esperanseta Ribes, del Grau.”

⁹⁶ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 60 en apèndix I, p. 98. “[f. 147v] [60] Portaren-me de Vila-real a Marieta.”

⁹⁷ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 67 en apèndix I,

leta Calbo d'Alcorisa⁹⁸ i Jusepeta Marco de Puebla de Valverde;⁹⁹ i Jusepa Castanyeda de Xàtiva.¹⁰⁰ Mossén Aierdi no té una estratègia específica per afermar domèstiques d'un lloc concret, sinó les ofertes que proporciona el mercat de domèstiques: comarques valencianes i aragoneses.¹⁰¹

La majoria de les domèstiques que s'afermen a la València del sis-cents vénen del camp i del món artesanal. Aquests sectors no són els més afavorits d'una societat estamental. Moltes famílies d'aquests segments socials no poden disposar de suficients recursos per alimentar els seus fills i filles, i l'eixida és afermar-los. A elles les posen en amo, si és possible en una bona casa, per a després casar-les. Joaquim Aierdi té entre les seues domèstiques dues filles de llauradors –Esperança Munyós¹⁰² i Margarita Pastor–,¹⁰³ una de peixcador –Marieta Navarro–,¹⁰⁴ una altra d'obrer de vila –Isabet Juan Angulo–,¹⁰⁵ a més d'una filla d'un ermità, més tard sabater –Josepa Castanyeda–,¹⁰⁶ per acabar amb una germana d'un teixidor –Maria Fabregat–.¹⁰⁷ En resum, l'origen sociològic de serventes de casa mossén Aierdi respon a les pautes d'uns altres estudis, igual com hem observat respecte al seu origen geogràfic.¹⁰⁸

d) Els vincles de mossén Aierdi amb la família Marsal-Castanyeda-Parra

La discreta anotació de l'arribada de Felipa Marsal a casa Aierdi¹⁰⁹ no pronostica els intensos vincles que s'establiran entre els dos. Des del naixement d'una filla de Felipa, el 23 de maig de 1682, Joaquim Aierdi anota les incidències més remarcables de la vida de Felipa i la seua família, el motiu és l'apadrinament de la nena pel mossén, possiblement Maria Agna Castanyeda,¹¹⁰ que s'estén a tota la família.

Des d'aleshores Joaquim Aierdi enceta un intens vincle amb els Castanyeda com ho prova el seu interès per ells en les seues detallades anotacions i en els llegats que els deixa. Els esdeveniments anotats pel mossén responen a fites importants dels Castanyeda com són els parts de Felipa,¹¹¹ l'examen de mestria de Mateu Castanyeda,¹¹² la confirmació¹¹³ de Maria Agna Castanyeda, fillola d'Aierdi¹¹⁴ i el nou casament de Mateu amb Josepa, filla de l'aladrer Manuel Parra.¹¹⁵ No canvien les coses amb el casa-

¹⁰⁹ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 73 en apèndix I, p. 99. “[f. 67v] [73] Entrà en ma casa Felipa Marsal en 16 de juliol 1679.”

¹¹⁰ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 77 en apèndix I, p. 100. “[f. 70r] [77] A 23 de maig 1682, entre onse y dotse del matí, parí Phelipa Marçal, muller de Matheu Castanyeda, sabater, fill de la ciutat de Xàtiva, y parí una chica. Y la batecharen en Sent Martí; padri mosén Joachim Aierdi, prebere.”

¹¹¹ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 85 en apèndix I, p. 100. “[85] A 19 de ganer 1684, vespra de sent Sebastià, a les deu de la nit, parí Phelipa Marsal, [f. 71v] muller de Matheu Castanyeda, sabater, una chica morta. Y estigué mala de febra, y un chich li donà molta aygua a beure y se li unflaren lo peu esquerr[e], cama y cuixa com un barril. Y la conbregaren en 15 de febrer a la vesprada, últim dia de Carnestoltes, y féu testament. rebut per Lara, notari, escrivà que era de la casa de l'assessor del governador don Manuel Mercader. Y el testament en 15 de febrer dit any 1689 (jo pense que serà 1684).” Vegeu també anotació 90 en apèndix I, p. 101. “[f. 75v] [90] A 24 de nohembre 1685, a la vesprada, ya casi de nit, malparí Phelipa Marçal una chica ya morta.”

¹¹² Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 88 en apèndix I, p. 101. “[88] A 12 de febrer 1685, de matí, se examinà de sabater mestre Matheu Castanyeda, fill de Xàtiva.”

¹¹³ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 89 en apèndix I, p. 101. “[89] A 23 de abril 1685, segona festa de Pasqua de Resurrecció, en Sent Martí, el senyor arquebisbe, don fray Juan Thomàs Rocabertí, confirmà a Maria Agna Castanyeda, filla de Matheu Castanyeda, sabater, y de Phelipa Marsal, cónyujes, y està continuada dita [f. 75r] confirmació en lo llibre de confirmacions de dita parròquia de Sent Martí, per ser dita confirmada de dita parròquia y no aver altre vicari que continuàs les confirmacions, per ser la convocació per a confirmar sols als de dita parròquia. No obstant, en confirmà molts de diferents parròquies.”

¹¹⁴ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, en apèndix II, p. 104. “Maria Agna Castanyera, doncella nunch de quatr anys y mig, filla de Matheu Castanyera, sabater, y de Phelipa Marsal, cónyujes, per quant és ma fillola.”

¹¹⁵ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 91 en apèndix I, p. 101. “[f. 76r] [91] A 22 de dehembre 1686, per haver enviudat Matheu Castanyera, sabater,

p. 99. “[67] A 1 de dit mes 1677 me afermà el pare de òrfens a Marieta Fabregat, filla de Juan Fabregat, de Toga, y la chica també de Toga.”

⁹⁸ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 45 en apèndix I, p. 96. “[45] Afermà a Isabeleta Calbo, de Alcorisa.”

⁹⁹ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 82 en apèndix I, p. 100. “[82] A 11 de nohembre 1683, lo pare de òrfens me afermà a Jusepa Marco, doncella de la Puebla de Valverde.”

¹⁰⁰ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 79 en apèndix I, p. 100. “[f. 70v] [79] A 14 de dehembre 1682, Matheu Castanyeda, de Xàtiva, hermità de Sent Jusep, em portà a ma casa sa filla Jusepa Castanyeda per a servir.”

¹⁰¹ Isabel Amparo Baixauli Juan: *Casar-se a...*, pp. 38-41.

¹⁰² Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 53 en apèndix I, p. 97. “son parc, Thomàs Munyós, llaurador.”

¹⁰³ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 64 en apèndix I, p. 98. “Margarita Pastor, filla de Leon Pastor, llaurador del carer de Alboraya.”

¹⁰⁴ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 60 en apèndix I, p. 98. “Marieta Navarro, filla de Nicolau Navarro, peixcador.”

¹⁰⁵ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 21 en apèndix I, p. 94. “Antonio Angusto, obrer de vila, afermà en poder y servici de mosén Joachim Aierdi a Isabet Juan Angusto, doncella, sa filla.”

¹⁰⁶ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 79 en apèndix I, p. 100. “Matheu Castanyeda, de Xàtiva, hermità de Sent Jusep, em portà a ma casa sa filla Jusepa Castanyeda per a servir.”

¹⁰⁷ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 71 en apèndix I, p. 99. “Jusep Fabregat, teixidor y chermà de dita Maria Fabregat.”

¹⁰⁸ Isabel Amparo Baixauli Juan: *Casar-se a...*, pp. 43-46.

ment, els llaços amb Aierdi no sols es mantenen sinó que s'enforteixen. Fins i tot, s'instal·la la nova parella a la casa d'Aierdi.¹¹⁶ Aviat augmentarà la família Castanyeda amb un nen.¹¹⁷ Tots aquests vincles, articulats i consolidats al llarg del temps, estan presents en l'última voluntat del mossén: els llegats a Josepa Parra,¹¹⁸ Maria Agna Castanyeda¹¹⁹ i el propi Mateu Castanyeda.¹²⁰

---

per mort de Phelipa Marsal, tornà a casar-se ab Jusepa Parra, filla de Manuel Parra, aladrer, desposant-se dumenche avans del dia de Nadal de dit any, que contàvem 22 de dit mes y any.”

¹¹⁶ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, en apèndix II, p. 103. “aquells béns que en ma casa –per abitar y viure en ella– té Matheu Castanyeda, sabater, y Josepa Parra, muller sua, al present, propis de aquells per a son servici, els quals vull y és ma voluntat se'ls restituheisquen y entreguen en la forma que més avall especificaré.”

¹¹⁷ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, anotació 93 en apèndix I, p. 101. “[f. 76v] [93] A 19 de octubre, dumenche y dia de sent Pedro de Alcàntaria, a les dos del matí, naixqué Pere Matheu Visent Castanyera, fill de Matheu Castanyera, sabater, y de Josepa Parra, cònjuges, sent batechat dimarts a 21 de dits en Sent Martí y li posaren los sobredits noms, havent-lo batechat la nit avans per mi, mosén Joachim Aierdi, per estar molt mal.”

¹¹⁸ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, en apèndix II, p. 104. “Ítem, deïxe y llegue a Jusepha Parra, muller que al present és de Matheu Castanyera, sabater, la qual al present està assistint-me en ma casa, deu lliures en part de satisfacció per lo molt que ha mirat per mi.”

¹¹⁹ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, en apèndix II, pp. 104-106. “Ítem, deïxe y llegue a Maria Agna Castanyera, doncella *nunch* de quatranyos y mig, filla de Matheu Castanyera, sabater, y de Phelipa Marsal, cònjuges, per quant és ma fillola y me la he criada en ma casa y per la molta voluntat que li tinch, do-sentes lliures, en la conformitat que en la clàusula de la mia herència més avall especificaré. Y si son pare la tragués, mudant-se de ma casa a sa casa, així mateix, en qualsevol part que estiga, com sia viva, li deïxe y llegue dites do-sentes lliures per a col·locar en son cas y lloch, així carnal com espiritual [] en lo present testament tinch deixat de do-sentes lliures a Maria Agna Castanyera, doncella, en ynfantil edat constituïda, filla de Matheu Castanyera y de Phelipa Marçal, cònjuges [...] dites dosentes lliures del llegat de Maria Agna Castanyera estiga replegat y actualment depositat en la Taula de València. [] Ítem, vull y és ma voluntat que si dita Maria Agna Castanyera després de mos dies mori sens pendre estat de casada o moncha y haguesen replegat dels meus béns en la Taula de València alguna eo algunes cantitats, que li sien donades de aquelles a dit Matheu Castanyera, sabater, son pare de dita Agna Maria Castanyera, cent lliures si estaran replegades o, si no ho estiguessen, que es repleguen per a què de aquelles, per lo administrador de dita administració que per tems ho serà, se li compre tant pertret de sola, cordovà y badanes que en dites sent lliures cabre podran, per a augment de sa botiga o si no la tingués, per a parar-la de nou. Y si agués més depositat, se acumule a dita administració per augment de aquella y si fos cas que dit Matheu Castanyera morís y dita Agna Maria Castanyera sens pendre estat, que dites do-sentes lliures o allò que haurà replegat se acumule a la administració per a augmentar aquella.”

¹²⁰ Vegeu Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València...*, en apèndix II, pp. 104 i 108. “Ítem, done, deïxe y llegue a Matheu Castanyera, sabater, tot lo forment, farina, oli, carbó, ví, marrancho mort o viu y qualsevol altre chènere de bastiments necesaris per a el sustento de casa y encara que no sien necesaris, sinó voluntaris y supèrfluos. Ítem, per quant dit Matheu Castanyera al tems que es mudà en ma casa portà molta escurada de plats grans y chics,

Tant la trajectòria de Polònia Seu com les entrades i eixides de domèstiques a casa Aierdi confirmen l'alt grau d'incompliment dels afermaments, fruit de les inadaptacions i de l'incompliment d'expectatives així com les millores que es poden trobar a unes altres cases. Les dues opcions metodològiques, proposades en el present article, ens serveixen per a mostrar el camí de sociabilitat que segueixen les xiquetes quan es posen en amo, així com els vincles de solidaritat que en poden obtenir. La seua iniciació a la vida adulta tindrà lloc a les diferents cases per on passen, sota la influència que dóna la convivència tant amb els amos i família com amb els aprenents i la resta de domèstiques que hi viuen, sense oblidar el veïnat que els envolta. D'alguna manera, els seus patrons de comportament es construiran fora de la pròpia família, amb les experiències que hi viuran a les cases on treballaran.

---

escudelles, safes, olles, casoles, plats de terra, morter y molta altra més, tota la qual se ha romput en ma casa y servisi y no sia rahó que hacha de quedar privat de ella, vull y és ma voluntat li sia entregat sens reparo ningú tot lo que es trobarà al tems de la mia fi en cuina de ma casa, juntament ab un peu de almari de pi usat. Y així mateix, per quant quant dit Matheu Castanyera es mudà de sa casa en la meua pasà totes ses alaixes y béns mobles que [te]nia, y han estat sempre en ma casa [] Ítem, vull e man y és ma voluntat que a Matheu Castanyera, sabater, que al present viu y habita y tinch en ma casa, si volgués quedar-se en dita ma cassa y estar en ella per espay de un any contador des de el dia de la mia mort en avant, ho puixa fer, estar y habitar en dita ma cassa, sens pagar lloguer ni cossa alguna; y ni dits administradors meus li puguen demanar ad aquell en lo dit any.”

APÈNDIX

DURACIÓ DE SOLDADES DE LES DOMÈSTIQUES DE MOSSÉN
JOAQUIM AIERDI ¹²¹

Duració			Data de		Domèstica	Taxació lliures	
anys	mesos	dies	Data d'inici	finalització			
6	00	00	17-01-1655	17-01-1661	Isabet Juan Augusto *	32,00	
		1	10	10-11-1659	21-12-1659		Lloïseta Pallarés
		5	25-12-1660	17-02-1661	Isabeleta Calbo		
4 10	10		17-04-1661	17-02-1666	Jucepeta Roig	12,53	
			14-04-1665	22-04-1675	Apolònia Villalva *	32,50	
	7	10	25-02-1666	05-09-1666	Esperansa Munyós	3,11	
	7	11		21-09-1674	04-03-1675	Marieta	
				04-03-1675		Marieta Navarro	
				05-05-1675	14-03-1677	Francisca Pardo	
	1	9	10	15-03-1677	31-08-1677	Margarita Pastor	9,11
1	9	10	01-09-1677	20-06-1679	Marieta Fabregat	3,64	
1	4	15	23-08-1681	08-01-1682	Esperanseta Ribes	6,67	
		11	20	14-12-1682	03-11-1683	Jusepa Castanyeda	
	2	29	11-11-1683	09-02-1684	Jusepa Marco	1,10	
	7	5	09-02-1684	15-09-1684	Esperanseta Ribes	2,40	
			08-01-1685		Agneta		

Font: Joaquim Aierdi: *Dietari. Notícies de València i son regne, de 1661 a 1664 i de 1667 a 1679*, a cura de Vicent Josep Escartí, Barcelona, 1999, pp. 90, 94-100.

¹²¹ Les domèstiques que porten un asterisc (*) han complit amb la totalitat del temps del contracte de treball a la casa de mossén Joaquim Aierdi.